

Boris Jesih

OBDOBJE MED 1945 IN 1955¹

Konec vojne je bil na Koroškem v primerjavi z ostalo Evropo pomaknjen na 15. maj 1945; do tega datuma so se namreč enote nemške vojske in jugoslovanskih kvizlingov upirale enotam jugoslovanske vojske. Jugoslovanska vojska je del ozemlja začasno tudi vojaško zasedla ter tako omogočila delovanje organom oblasti, ki so jih slovenski koroški partizani začeli vzpostavljati že med vojno. Hkrati z jugoslovanskimi enotami so koroško zasedle tudi britanske sile. Pomembno se nam zdi podčrtati, da so vojaška dogajanja in oborožene konfrontacije na Koroškem v neposrednem obdobju po kapitulaciji, vse do 20. maja, sodila že v kontekst povojnih dogajanj. V ta kontekst sodi tudi to, da je jugoslovanska armada 21. maja na pritisk zaveznikov zapustila Koroško. Ta umik je neposredno vplival na položaj koroških Slovencev.

V tem obdobju je prišlo tudi do nekaterih ukrepov do posameznikov, ki so bili v obdobju 1938–45 še posebno aktivni nacisti in prizadevni v protislovenskem in protipartizanskem delovanju. Gre za problem tako imenovanih "odvlečenih" (*Verschlepte*).² Po dostopnih podatkih, ki so jih objavili tako slovenski kot avstrijski zgodovinarji, je bilo v tem obdobju odpeljanih med 100 in 200 oseb, od katerih se jih 91 (po nekaterih podatkih 96) ni več vrnilo. Predvsem z avstrijske strani so bila ta dejanja uporabljena kot dokaz zločinskega delovanja slovenskih in jugoslovanskih partizanov na Koroškem,³ čeprav je bilo za večino odvlečenih hkrati jasno, da so bili med vojno aktivni nacisti – kar pa nikakor ne opravičuje njihovega izvensodnega kaznovanja.

Reševanje koroškega vprašanja po drugi svetovni vojni je za jugoslovansko stran vsekakor izhajalo iz izhodišč, različnih od ureditve pred vojno, ki je temeljila na versajski mirovni pogodbi. Po drugi strani pa je izhajalo tudi iz oboroženega odpora koroških Slovencev, ki je resda bilo neposredno povezano in pod vodstvom jugoslovanskega in slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, vendar pa je hkrati predstavljalo tudi obliko odpora Slovencev na Koroškem pred uničevalnim načrtom, ki so ga zanje pripravile nacistične oblasti. Na razvoj dogodkov na Koroškem so nedvomno vplivale tudi mednarodne razsežnosti t. i. avstrijskega vprašanja. Po eni strani je Avstrija, ko je bila z anšlusom priključena nemškemu rajhu, nedvomno postala prva žrtev nacistične osvajalne politike, po drugi strani pa so zavezniki jasno poudarili, da nosi odgovornost zaradi sodelovanja v vojni na strani Hitlerjeve Nemčije. To je bilo zapi-

1 Podlaga pri pisanju tega poglavja so bile razprave Dušana Nečaka, ki so v besedilu tudi citirane.

2 Čeprav naj bi bilo vprašanje "odvlečenih" neke vrste tabu tema, je o tem že nekaj časa na razpolago kar nekaj strokovnih prispevkov. Primerjaj na primer Thomas M. Barker, *Social revolutionaries and secret agents, The carinthian Partisans and Britain's Special Operations Executive*, New York 1990 (izšlo tudi v slovenskem prevodu: *Socialni revolucionarji in tajni agenti, Koroški partizani in britanska tajna služba*, Ljubljana 1991); Risto Stojanovič, *Prispevek k vprašanju odpeljanih ("odvlečenih") in izginulih oseb na Koroškem maja 1945*, *Zgodovinski časopis*, št. 4 (1996), 589–594.

3 Primerjaj na primer Ingomar Pust, *Das Titostern über Kärnten, 1942–45*, Klagenfurt 1984 (uvod in spremna beseda dr. Valentin Einspieler, tudi predsednik), primerjaj tudi odgovor in opozorila na netočnosti in poptorbe v navedenem delu enega od neposrednih udeležencev tistih dogodkov (ki je med drugim tudi preprečil odpeljanje določenega števila ljudi), nekdanjega koroškega partizana Draga Družkoviča, *Cvetke zla*, *Slovenski vestnik*, Celovec od 10. 5. do 26. 7. 1985, objavljeno tudi v *Koroški vestnik*, Ljubljana, št. 1, 1995, 5–39.

sano, skupaj s pogojem, da bo pri dokončnem urejanju povojnega statusa Avstrije treba upoštevati tudi njen lastni prispevek k osvoboditvi, v Moskovski deklaraciji, ki so jo 30. oktobra 1943 v Moskvi objavili zavezniki.⁴ To določilo je vplivalo tudi na to, da so avstrijski politiki po vojni večkrat navajali partizanski odpor koroških Slovencev kot avstrijski prispevek za lastno osvoboditev. V Moskvi pa se zavezniki niso podrobneje dogovorili, na kakšen način bodo obnovili avstrijsko državnost; beseda je tekla o tem, da naj bi to rešila posvetovalna komisija treh velesil. Temu je sledila vrsta različnih predlogov predvsem o tem, kdo naj bi v povojnem obdobju zasedel ozemlje nekdanje avstrijske države.⁵

Namen zaveznikov – obnoviti avstrijsko republiko v mejah iz leta 1938 – je bil torej jasen že med vojno; to pa je v nasprotju z enim bistvenih ciljev odporniškega gibanja na Koroškem, ki je bil priključitev k Sloveniji oziroma Jugoslaviji. Slednje je jugoslovansko vodstvo neposredno zahtevalo že med vojno, kar je že takrat naletelo na negativen odmev pri Britancih. Prav tako pa so zavrnilo tudi jugoslovansko ponudbo feldmaršalu Haraldju Alexandru, da bi nova Jugoslavija za boje pri zasedbi Avstrije dala zaveznikom na voljo 200.000 mož.⁶ Zasedbena sila na Koroškem so bili Britanci, ki so že na Jaltski konferenci februarja 1945 videli prihodnjo Avstrijo kot tampon med zahodnimi državami na eni in Sovjetsko zvezo na drugi strani. Ta naj bi preprečeval ali vsaj blažil širjenje "komunistične nevarnosti". Kljub jugoslovanskim pričakovanjem, da jih bo pri njihovih prizadevanjih po priključitvi dela Koroške in Štajerske podprla predvsem Sovjetska zveza, je bilo že iz znanega Stalinovega pisma Rennerju 12. maja 1945 slutiti, da bo tudi Sovjetska zveza podprla obnove avstrijske republike v mejah izpred leta 1938.⁷

Potem ko so jugoslovanske enote zapustile Koroško, sta celotno oblast na Koroškem prevzeli britanska okupacijska oblast in začasna deželna vlada. Že vzpostavljenim slovenskim oblastnim organom je bilo skladno z zavezniško politiko, da bo o teritorialnih vprašanjih odločala mirovna konferenca, delovanje onemogočeno.

26. maja 1945 je Tito v svojem govoru v Ljubljani postavil zahteve Jugoslavije po pravični rešitvi vprašanja slovenske narodne manjšine v Republiki Avstriji.⁸ Avstrijski odnos do manjšine v tem obdobju se je zrcalil skozi politiko takrat dovoljenih strank.⁹

4 Norbert Schausberger, *Österreich der Weg der Republik 1918–1980*, Graz, Wien 1980, 43.

5 Več glej Tone Zorn, *Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945–1950*, Ljubljana 1968, 26–31.

6 Janko Pleterski, *Odnos Slovenije (Jugoslavije) do avstrijskega vprašanja, državne pogodbe in člena 7 v posameznih momentih zgodovinskega dogajanja*, v: *Avstrija in njeni Slovenci 1945–1976*, Ljubljana 2000, 18.

7 Več glej npr. Janko Pleterski, *Renner izprosi mogočno Stalinovo varstvo*, v: *Avstrija in njeni Slovenci 1945–1976*, Ljubljana 2000, 27–30.

8 Celotno besedilo govora je objavila Borba 28. 5. 1945.

9 Avstrija, čeprav prva žrtev nacizma, je imela leta 1945 z vzpostavitvijo demokracije kar nekaj težav. Zavezniške oblasti so namreč pravico do javnosti dodelile le trem političnim strankam: *Komunistični stranki Avstrije/Komunistische Partei Österreichs* – KPÖ, ki je bila v bistvu edina stranka iz prve republike, *Socialistični stranki Avstrije/Sozialistische Partei Österreich* – SPÖ in *Avstrijski ljudski stranki/Österreichische Volkspartei* – ÖVP. Slednji sta bili kljub politični dediščini iz prve avstrijske republike nanovo ustanovljeni. Na Koroškem sta pravico do javnosti dobili še *Demokratična stranka Avstrije* in *OF za slovensko Koroško*. S tem se je v bistvu prekinil organizacijski vidik večstrankarskega sistema iz prve republike, ki pa se je zaradi osebnih kontinuitet vsebinsko nadaljeval tudi v obdobju po letu 1945. Leta 1947 se je na državni in tudi na koroški deželni ravni organizirano pojavila četrta stranka, *Zveza neodvisnih/Verband der Unabhängigen* – VDU, kot predhodnica leta 1956 ustanovljene *Svobodnjaške stranke Avstrije/Freiheitliche Partei Österreichs* – FPÖ. To in pa neizvršena denacifikacija sta nedvomno usodno vplivali na odnos avstrijskih strank do slovenske manjšine. Na Koroškem je bilo na primer iz prvih volitev zaradi pripadnosti NSDAP izključenih 18

Odnos strank do manjšine je bil povezan predvsem z aktualnimi političnimi dogodki tistega časa, ki so na ta odnos še dolgo vplivali in na nek način vplivajo še danes. Leta 1945 je bilo prizadevanje treh strank usmerjeno k ohranitvi "nedeljive Koroške" oziroma ohranitvi Avstrije v predvojnih mejah, kar je bilo poudarjeno tako na Dunaju kot v Celovcu. Tako je nova začasna deželna vlada leta 1945 oblast neposredno prevzela od namestnika koroškega gauleiterja Rainerja Friedricha Natmesstniga. Vrhovni predstavnik nacistične oblasti na Koroškem, Friedrich Rainer se je še dan prej preko celovškega radia koroškim nacistom zahvalil za zvestobo in jih pozval, naj si v prihodnje prizadevajo za nedeljivost Koroške.¹⁰ Slednje – ohranitev svobodne in nedeljive Koroške – je nova vlada, sestavljena iz predstavnikov treh predvojnih političnih strank (brez komunistov, ki so jih v vlado kooptirali pozneje) v svojem prvem proglasu ob prevzemu oblasti navedla kot svojo glavno nalogo.¹¹

Že 11. 6. 1945 je po sugestiji SPÖ začasni deželni odbor predložil britanski vojaški vladi za Koroško *Predlog o izboljšanju položaja slovenske manjšine*, po katerem naj bi bile popravljene krivice, storjene koroškim Slovincem med nacizmom, obnovljeno utrakvistično šolstvo ter dovoljena ustna in pismena raba slovenskega jezika pred oblastmi.¹² Predlog je po mnenju nekaterih avtorjev pomenil dejansko izboljšanje položaja koroških Slovincem tudi v primerjavi z obdobjem izpred leta 1938.¹³

Lahko rečemo, da so imele avstrijske stranke v tem obdobju do manjšine tako zaradi notranje- (zasedba s strani zavezniških sil) kot zunanjepolitičnih razmer (negotova usoda povojne Avstrije) še relativno pozitiven odnos.¹⁴ To se je pokazalo v odnosu strank do šolskega vprašanja, ki je bilo v obdobju 1945/46 najbolj aktualno. Koroška deželna vlada je ob soglasju vseh strank sklenila uvesti obvezne dvojezične šole v 62 občinah južnega dela Koroške. Konsenz vseh strank o tem vprašanju je treba gledati tudi v senci bližajočih se pogajanj o Avstrijski državni pogodbi. To potrjuje svečana razglasitev uredbe dne 26. 1. 1946, ki je sovpadala z začetkom pogajanj v Londonu, kjer je koroško deželno vlado zastopal deželni glavar Wedenig. Predstavniki strank so pozitivno ocenjevali novo šolsko ureditev¹⁵ tudi iz zunanjepolitičnih vzrokov, "saj je bilo treba opozoriti na manjšini naklonjeno politiko".¹⁶ To je bila praktično edina koncesija, ki so jo tik po vojni dobili koroški Slovenci, vendar je prav ta pomembno izboljšala njihov položaj.

---

odstotkov vsega prebivalstva. Več o tem glej v Melanie A. Sully, *Political parties and elections in Austria*, London 1981; Peter Gerlich; Wolfgang C. Müller, *Österreichs Parteien seit 1945*, Wien 1983; Alfred Elste, Dirk Hänisch, *Kärnten von der Ersten zur Zweiten Republik, Kontinuität oder Wandel?* Klagenfurt, Ljubljana, Wien 1998.

10 Prim. npr. Tone Zorn, *Politična orientacija koroških Slovincem in boj za mejo v letih 1945–1950*, Ljubljana 1968, 42.

11 *Kärntner Tageszeitung*, 8. 5. 1945.

12 Besedilo predloga je bilo objavljeno v brošuri Koroške deželne vlade "Kärnten – ein Problem", Wien 1945.

13 Primerjaj na primer: Tone Zorn, *Politična orientacija koroških Slovincem in boj za mejo v letih 1945–1950*, Ljubljana 1968.

14 O odnosu koroških strank do manjšinskega vprašanja primerjaj tudi Theodor Domej, *Der Konflikt nach dem Krieg*, v: *Austria Slovenica* (Andreas Moritsch izd./Hrsg.). Die Kärntner Slowenen und die Nation Österreich, Klagenfurt/Celovec, Ljubljana Wien 1996, str. 86–165

15 Npr.: v socialistični NZ iz 11. 1. 1945 "prepirom ne bi bilo nikoli konca, če ne bi kratkoročno sprejeli sklepa, da se učiti mora vsak otrok na tem področju obeh jezikov ... s tem mora vsak človek na tem območju obvladati oba jezika in vsak se bo lahko prosto odločil, h kateremu narodu želi pripadati", govorilo se je o vzpostavitvi "absolutne enakosti med Slovenci in Nemci na Koroškem", kot je ugotavljal poslanec ÖVP Gruber (prevod B. J., cit. po Hanns Haas; Karl Stuhlpfarrer, *Österreich und seine Slowenen*, Wien 1977, 91–92).

16 Bernhard Perchinig, "Wir sind Kärntner und damit hat sich's ...", Klagenfurt, Celovec 1989, 127.

Dne 27. junija 1945 je OF za Koroško britanskim oblastem predložila *Spomenico koroških Slovencev*, s katero je zahtevala združitev koroških Slovencev z Jugoslavijo, kot tudi takojšnje ukrepe za odpravo škode in krivic, nastalih med nacizmom, obnovo prosvetnih in gospodarskih ustanov, dosledno odstranitev nacističnih elementov iz javnega življenja na Koroškem ter ustrezno politično participacijo Slovencev pri civilni oblasti. V pismenem odgovoru na spomenico je britanska vojaška vlada poudarila, da je vprašanje revizije avstrijskih meja vprašanje mirovne konference. Vodstvo pokrajinskega odbora se je s posebnim pismom obrnilo tudi na vse tri dovoljene politične stranke na Koroškem; nanj so vse tri odgovorile. Skupni imenovalec vseh odgovorov je bila zahteva po združitvi, ki je ni podpirala nobena stranka, tudi KPÖ ne, čeprav je v svojem odgovoru opozarjala, da nihče nima pravice siliti dela naroda, da bi živel v drugi državi. KPÖ je v odgovoru predvsem poudarjala zasluge, ki so jih imeli koroški Slovenci pri osvoboditvi Avstrije. Stališča je stranka podala tudi na posebnem letaku, na katerem je poudarjala nujnost udeležbe Slovencev v vseh ustanovah. Tudi SPÖ je v odgovoru priznala žrtve, ki so jih imeli Slovenci med vojno, vendar so se v odgovoru sklicevali na že omenjeni predlog z dne 11. 6. 1945. Najbolj odklonilen odgovor je podala ÖVP, ki je sicer priznala upravičenost zastopanosti koroških Slovencev tako v deželnem zboru kot tudi v drugih službah, vendar je to pogojevala z njihovo številčnostjo v razmerju do drugega prebivalstva. Stranka se je, tako kot socialisti, izrekla za kulturno avtonomijo, kategorično pa zavrnila zahtevo po združitvi z matičnim narodom.¹⁷ Vsekakor je šlo za zahteve, ki so bile takrat večinoma uresničljive, vendar so jih koroška deželna vlada in stranke v naslednjih mesecih poskušale prikriti.¹⁸

Jugoslovanska vlada je z noto 2. 11. 1945 predlagala zavezniškim vladam, da do odločitve mirovne konference preložijo volitve na ozemlju, na katerem živijo Slovenci. Po njenem mnenju bi bila izvedba volitev lahko razumljena kot prejudic za poznejšo državno pripadnost ozemlja. Njena zahteva ni bila uslišana.¹⁹ Svoje poglede na manjšinsko zaščito je Jugoslavija leta 1946 predstavila v spomenici. V njej je bilo poudarjeno, da je treba zaradi mirnega in dobrega sosedstva odpraviti vse vzroke agresivne politike v Avstriji; vsak poskus vključitve slovenske Koroške in slovenskega ozemlja na Štajerskem in nepriznavanje pravic gradiščanskim Hrvatom je lahko le nadaljevanje avstrijskih in nacističnih ponemčevalnih stremljenj, pa tudi ovira za razvoj odnosov med Jugoslavijo in Avstrijo.

Koroška deželna vlada je septembra 1945 s spomenico britanskim zasedbenim oblastem protestirala proti zahtevam Jugoslavije po meji na Dravi in dokazovala, da Koroške ni mogoče razdeliti brez posledic za celotno Avstrijo. Avstrija si je prizadevala, da bi se njen status čimprej rešil, zato je tudi predlagala, da bi se o njem razpravljalo ločeno od vprašanja povojne ureditve Nemčije. Avstrijska politika je v tem času izhajala iz dveh osnovnih izhodišč: 1. Avstrija kot država ni napovedala vojne in je ni vodila; in 2. Avstrija je bila ob koncu vojne osvobojena in ne premagana dežela. Temu je nasprotovala predvsem Sovjetska zveza, ki je opozarjala, da je bila Avstrija sestavni del Nemčije, opozorila pa je tudi na določila Moskovske deklaracije iz leta 1943, ki so od Avstrije zahtevala aktivno vlogo v boju proti nacizmu, kot enega izmed pogojev za obnovo v okviru meja izpred leta 1938.²⁰

Avstrijska vlada je na začetku leta 1947 predala francoski vladi spomenico, v kateri

17 Več glej tudi Tone Zorn, *Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945–1950*, Ljubljana 1968, 54–55.

18 Hanns Haas; Karl Stuhlpfarrer, *Österreich und seine Slowenen*, Wien 1977, 90.

19 Več glej Dušan Nečak, *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki*, Ljubljana 1985, 51.

20 *Ibid.*, 52.

je predlagala, da naj bi sklenili državno in ne mirovne pogodbe, posebej pa je tudi zavrnila jugoslovanske zahteve iz leta 1946 po delu avstrijskega ozemlja, na katerem so živeli Slovenci. Nekoliko manj znano je dejstvo, da je bilo v tem času vprašanje meja z Jugoslavijo neposredno postavljeno tudi s strani Avstrije, ki je po nekaterih podatkih britanski diplomaciji sporočila željo po korekciji meje z Jugoslavijo po t. i. "vitanjski črti" (Weitensteinerlinie), vključno z Mariborom. O tem je pričala tudi spomenica, ki jo je izdal avstrijski Zvezni urad vlade na Dunaju za tisk z naslovom *Popravki meje z Jugoslavijo*.²¹ Spomenica je pozneje izšla še v drugi izdaji, vendar brez omembe tiskovnega urada.

Avstrija je poleg popravkov meje na Štajerskem hotela še popravke meje z Nemčijo in Italijo na Brennerju, se pravi, da vprašanje meja ni bilo odprto samo mednarodno-, temveč tudi državnoopravno.

Leta 1947 so se vprašanja začela razreševati oziroma naj bi se razrešila s pogajanjem o Avstrijski državni pogodbi.²² Avstrijska stran je imela za svoja stališča že od vsega začetka podporo zahodnih zaveznikov, Jugoslavijo pa je podpirala le Sovjetska zveza. Jugoslovanski zunanji minister Kardelj je aprila 1947 v interni korespondenci na pogajanjih Sovjetski zvezi pojasnil skrajni jugoslovanski minimum glede mejnega zahtevka, prav tako pa je opozoril na potrebno zaščito slovenskega prebivalstva v Avstriji pred germanizacijo, predvidel je tudi odpravo dvojezične šole (kar se je pozneje zgodilo), zaradi česar bi bilo treba vse ukrepe, ki za koroške Slovence že veljajo, mednarodnoopravno uzakoniti.²³

Konferenca o Avstriji se je začela na ravni namestnikov zunanjih ministrov 14. 1. 1947 v Londonu. Avstrija je bila nanjo povabljen kot opazovalka, Jugoslavija pa kot polnopravna članica. Vendar slednje za Jugoslavijo ni bila prednost. Poznejše raziskave so potrdile, da so bili jugoslovanski predstavniki izključeni iz debate in razprav o manjšinski zaščiti, v nasprotju z avstrijsko stranjo, ki so jo o tem tekoče obveščali in konzultirali.²⁴

Avstrija je že drugi dan konference predstavila svoja pričakovanja: ustanovitev neodvisne Avstrije v mejah izpred leta 1938, sprejem v OZN, zavrnitev plačevanja reparacij. V skladu s tem je že nekaj dni po svojem nastopu v Londonu koroški deželni zbor z vsemi glasovi vseh v zboru zastopanih strank sprejel *Izjavo o slovenskem vprašanju*, v kateri je med drugim potrdil osnovna načela uredbe o obveznem dvojezičnem šolstvu, Jugoslavija pa je na začetku konference predstavila maksimalistične zahteve, v katerih je zahtevala priključitev delov Koroške in Štajerske ter s posebnim statutom zagotovitev manjšinskih pravic gradiščanskim Hrvatom.

S svojo spomenico se je na konferenco obrnil tudi POOF. V njej je zahteval priključitev k Jugoslaviji. Na začetku pogajanj v Londonu je kazalo, da bo avstrijsko vprašanje kmalu rešeno, na kar je opozarjalo tudi dejstvo, da so že kmalu izdelali osnutek pogodbe. Toda pokazalo se je, da zavezniki niso imeli enotnega mnenja o temeljnih vprašanjih, ki naj bi jih razrešila: o meji z Jugoslavijo ter o sovjetskih za-

21 Več glej Janko Pleterski, Odnos Slovenije (Jugoslavije) do avstrijskega vprašanja, državne pogodbe in člena 7 v posameznih momentih zgodovinskega dogajanja; isti avtor, Avstrijska soseda Slovenija, oboje v: Avstrija in njeni Slovenci 1945–1976, Ljubljana 2000, 18–19 in 240.

22 V literaturi je do danes še zmeraj najboljše pregled pogajanj podan v: Gerald Stourzh, Um Einheit und Freiheit. Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955, Graz, Wien, Köln 1998.

23 Janko Pleterski, Odnos Slovenije (Jugoslavije) do avstrijskega vprašanja, državne pogodbe in člena 7 v posameznih momentih zgodovinskega dogajanja, v: Avstrija in njeni Slovenci 1945–1976, Ljubljana 2000, 22–23.

24 Več glej Dušan Nečak, Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki, Ljubljana 1985, 54–55.

htevah po reparaciji ter vprašanju odgovornosti Avstrije med drugo svetovno vojno. Prva faza pogajanj o ponovni vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije se je končala septembra 1947. Zaradi protesta jugoslovanske delegacije na konferenci je moral odstopiti Hans Piesch, ki je bil med vojno v službi nacističnih oblasti, deželno glavarstvo pa je leta 1945 prevzel neposredno od namestnika koroškega gauleiterja Rainerja Natmesniga. Odstop Piescha 12. 3. 1947 je bilo edino, kar je Jugoslavija dosegla.

Pogajanja so se na konferenci namestnikov zunanjih ministrov 20. 2. 1948 v Londonu nadaljevala v že zelo zaostrenih mednarodnih razmerah, predvsem so se že kazale posledice spora Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, pa tudi odnosi med zavezniki in Sovjetsko zvezo so bili zmeraj bolj napeti. Oboje je zelo slabo vplivalo na možnost uveljavitve jugoslovanskih zahtev. Na tem zasedanju so Jugoslaviji omogočili, da ponovno predloži svoje zahteve, vendar le ob pogoju, da bo glede teritorialnih zahtev predložila kaj novega. Že v drugem delu konference, ki je potekala od 10. marca v Moskvi, je jugoslovanska delegacija 26. aprila predala svoj Memorandum. Predlog se je omejil le na zahteve po priključitvi nekdanje plebiscitne cone A iz leta 1920, kar je pomenilo zmanjšanje ozemelskih zahtev iz leta 1947 za 680 kvadratnih kilometrov in za 40.000 prebivalcev, Jugoslavija pa bi upravljala tudi obe elektrarni – Labot in Žvabek. Za vse druge predele Koroške in Gradiščanske je jugoslovanska stran zahtevala posebno manjšinsko zaščito. Po tem predlogu bi v Avstriji ostali spodnja Ziljska dolina, del mesta Beljak in nekatere občine volšperškega okraja. Še naprej pa je Jugoslavija vztrajala pri reparacijah v višini 150 milijonov dolarjev. Slednje je utemeljevala tudi z dokazi o avstrijski sokrivdi za zločine, storjene med vojno v Jugoslaviji in germanizacijske tendence avstrijskih oblasti od monarhije naprej, objavljenih v publikacijah, pripravljenih prav za ta namen.²⁵ Tudi novih jugoslovanskih zahtev na konferenci niso upoštevali, čeprav je razprava o njih trajala nekaj mesecev. Predlogi iz leta 1948 so bili očitno podlaga za poznejši 7. člen Avstrijske državne pogodbe. Manjšinske zahteve je predstavila v sedmih točkah:

1. Uživanje enakih pravic, kot jih imajo avstrijski državljani, vključujoč tudi pravice do lastnih organizacij, zborovanj in tiska v svojem jeziku;
2. Pravico do osnovnošolskega pouka v hrvaškem oziroma slovenskem knjižnem jeziku in do odgovarjajočega števila lastnih srednjih šol;
3. Zunanji in notranji uradni jezik v administrativnih in sodnih enotah s hrvaškim oziroma slovenskim prebivalstvom je hrvaški oziroma slovenski ob dodatnem nemškem jeziku; topografska terminologija in napisi bodo dvojezični;
4. Pripadniki manjšine bodo sorazmerno z njihovim številom zastopani v vzgojnem, upravnem in sodnem aparatu;
5. Pripadnikom manjšine se prizna pravica do vzdrževanja kulturnih vezi s Hrvati oziroma Slovenci v Jugoslaviji;
6. Delovanje organizacij, ki imajo za cilj raznarodovanje manjšine, mora biti prepovedano;
7. Ob preštevanju prebivalstva se materinščina ugotavlja v sodelovanju z manjšino.²⁶

²⁵ Saopštenje o zločinima Avstrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije, Beograd 1947; Documents of Carinthian Question, Beograd 1948.

²⁶ Povzemamo po Dušan Nečak, Avstrijsko-jugoslovanski odnosi po drugi svetovni vojni, s posebnim ozirom na manjšinsko vprašanje, v: Koroški koledar. Celovec 1979, 60; prim. tudi Theodor Domej, Der Konflikt nach dem Krieg, v: Austria Slovenica (Andreas Moritsch izd/Hrsg), Die Kärntner Slowenen und die Nation Österreich. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana, Wien 1996, str. 86–165.

Avstrija je vse to zavrnila. Zavrnitev je z utemeljevala s trditvami, da še posebno spoštuje slovenske antifašistične borbe, da imajo Slovenci na Koroškem dvojezične šole in da Avstrija ni kriva, če posamezni Slovenci govorijo nemško. Vse tri zahodne sile so odklonile jugoslovanski memorandum. Le Sovjetska zveza je pod vplivom mednarodnih razmer in zato, ker je uspela uresničiti lastne interese (pridobitev vojne odškodnine), še naprej vztrajala pri podpiranju jugoslovanskih zahtev, vendar je sodila, da je najvažnejše vprašanje problem nemške imovine. Slednje je dokončno pomenilo, da je bilo mejno vprašanje na konferenci zaključeno.

Konferenca je nadaljevala delo leta 1949. Jugoslavija je lahko na vztrajanje sovjetskega predstavnika predložila nov predlog le pod pogojem, da ne bo omenjala mejnega vprašanja, pač pa le zaščito manjšin. 24. februarja je tako predložila nov (minimalističen) predlog, v katerem je predlagala:

1. Kompromisno ureditev meje v korist Jugoslavije, ki jo bo jugoslovanska vlada predlagala kasneje;
2. Politično in gospodarsko avtonomijo za slovensko Koroško, ki naj še naprej ostane v Avstriji kot sestavni del te republike;
3. Plačilo bistvenih reparacij;
4. Zagotovitev manjšinskih pravic Hrvatom in Slovencem, ki ostanejo zunaj omenjanega avtonomnega ozemlja;
5. Avtonomno ozemlje naj dobi lastno varnostno službo, lastno pokrajinsko vlado in lastno skupščino z zakonodajnimi pravicami in lastno sodstvo. Ustava avtonomnega ozemlja naj bo vključena v avstrijsko zvezno ustavo pod garancijo Varnostnega sveta OZN.²⁷

Avstrijski zunanji minister je vse jugoslovanske predloge zavrnil, še posebno zahtevo po manjšinskem varstvu, saj po njegovem mnenju ni nikjer v Evropi države, v kateri bi manjšina uživala takšne pravice, kot jih uživajo Avstrijci slovenskega jezika.

H kompromisu je pripomoglo tudi to, da se je nekoliko spremenil odnos zaveznikov do Avstrije. ZDA so namreč privolile v nekatere jugoslovanske zahteve, predvsem to, da pridejo manjšinske pravice v avstrijsko ustavo in da Jugoslavija dobi avstrijsko imovino v Jugoslaviji. Razprava na londonskih pogajanjih o jugoslovanskem minimalnem predlogu je trajala vse do tajne seje konference veleposlanikov štirih velesil v Parizu 20. 6. 1949. Na tej seji so se zavezniški zunanji ministri sporazumeli, da Avstrija ostane v mejah izpred 1. 1. 1939; da mora državna pogodba predvideti varstvo pravic slovenske in hrvaške manjšine; da Jugoslavija ne dobi reparacij (reparacije v višini 150 milijonov dolarjev pa so pripadle Sovjetski zvezi), dobi pa pravico do avstrijske imovine v Jugoslaviji. To je dejansko pomenilo, da ni bila uresničena nobena od glavnih zahtev Jugoslavije in da je bilo avstrijsko mejno vprašanje rešeno. Na proteste Jugoslavije velesile niso reagirale, je pa bil še istega leta oblikovan člen 7 pogodbe o vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije.²⁸ Kolikor je znano, Jugoslavija pri oblikovanju

²⁷ Nečak, Avstrijsko ..., 60.

²⁸ Sicer zelo dobro znana določila navedimo še enkrat:

"1. Avstrijski državljani slovenske in hrvaške manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem uživajo iste pravice pod enakimi pogoji kakor vsi drugi avstrijski državljani, vključno s pravico do svojih lastnih organizacij, zborovanj in tiska v svojem lastnem jeziku;

2. Avstrijski državljani slovenske in hrvaške manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem imajo pravico do pouka v slovenskem ali hrvaškem jeziku in do sorazmernega števila lastnih srednjih šol; v tej zvezi so šolski učni načrti pregledani in bo ustanovljen oddelek šolske nadzorne oblasti;

3 V upravnih in sodnih okrajih Koroške, Gradiščanske in Štajerske s slovenskim, hrvaškim ali mešanim prebivalstvom je slovenski in hrvaški jezik dopuščen kot uradni jezik dodatno k nemškemu. V takih okrajih bodo označbe in napisi topografskega značaja prav tako v slovenščini ali hrvaščini kakor v nemščini;

člena neposredno ni sodelovala, jugoslovanska delegacija o vsebini razprav ni bila niti obveščena, medtem ko so avstrijsko o tem sproti obveščali in tudi konzultirali. Avstrija tudi ni predložila svojega predloga manjšinske zaščite za slovensko in hrvaško manjšino. V debati sta bili dve inačici člena, sovjetska in zahodna, ki jo je predložila Velika Britanija. V slednji so bili Slovenci in Hrvati poimenovani kot jezikovna manjšina, zahtevala pa je tudi tako imenovano pogodno število pripadnikov manjšine. V bistvu je angleški predlog povzel določila senžermenske mirovne pogodbe, sovjetska inačica, ki je na koncu prevladala, pa je uvedla v člen pojem narodne manjšine (nationale Minderheit) in izključila pogojevanje pravic s pogodnim odstotkom.

Člen 7 je s podpisom Državne pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije²⁹ postal temeljna osnova manjšinskega varstva slovenske manjšine na Koroškem in Štajerskem, prav tako pa tudi hrvaške na Gradiščanskem. Ves čas pa je zanj značilno, da si ga obe državi različno vsebinsko razlagata, različne pa so tudi ocene avstrijskih oblasti, predstavnikov manjšinskih organizacij in Jugoslavije, pozneje pa tudi Slovenije o tem, v kakšni meri je uresničen.

Posebno v mednarodnopravnih vedah so nekateri opozarjali na nekatere nedoslednosti v sami njegovi vsebini. Skozi celotno obdobje je tolmačen je člena 7, če primerjamo avstrijsko in jugoslovansko (oziroma slovensko) stran, različno. Posebej so opozarjali na nekatere "nejasnosti", ki se v Avstriji uporabljajo glede teritorija, na katerem naj se pravice iz člena 7 uveljavljajo; s tem so povezane permanentne zahteve po ugotavljanju manjšine, ki so v Avstriji stalno prisotne.³⁰

Nedvomno je tudi, da so bila s podpisom odprta vprašanja med Jugoslavijo in Avstrijo tisti trenutek praktično rešena, zato sta državi začeli normalizirati medsebojne odnose. Obe državi sta, že pred sklenitvijo Avstrijske državne pogodbe, poleg že obstoječih stikov na nižjih in dostikrat polformalnih ravneh, začeli vzpostavljati odnose na najvišji ravni. 16. 1. 1951 je prezidij skupščine Federativne ljudske republike Jugoslavije sprejel sklep o prenehanju vojnega stanja z Avstrijo, državi sta navezali diplomatske odnose. Leta 1952 je bil na uradnem obisku v Jugoslaviji avstrijski zunanji minister dr. Karl Gruber. V pogovorih z najvišjimi jugoslovanskimi predstavniki je bila poudarjena želja, da naj bi bili jugoslovansko-avstrijski odnosi in duhu vzajemnega spoštovanja in razumevanja. Na pogovorih so obravnavali predvsem vprašanje čimprejšnje obnove Avstrije, vstopa Avstrije v OZN, gospodarskega sodelovanja ter položaja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji. Na pogovorih je jugoslovanska stran pri uveljavitvi njene suverenosti polno podprla Avstrijo. Jugoslavija je podčrtala potrebo po zadovoljivi ureditvi položaja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji, kar bi naj tudi imelo poseben pomen za izgradnjo odnosov med državama; slednje je bilo posebej poudarjeno v uradnem sporočilu ob obisku.³¹ Koča Popović je obisk vrnil leta 1953, ob tej priložnosti je ponovil stališča, izrečena pred enim letom v Beogradu.

Dokončno normalizacijo odnosov med državama je pomenil podpis Avstrijske dr-

4. Avstrijski državljani slovenske in hrvatske manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem so udeleženi v kulturnih, upravnih in sodnih ustanovah v teh pokrajinah pod enakimi pogoji kakor drugi avstrijski državljani;

5. Dejavnost organizacij, ki merijo na to, da odvzamejo hrvatskemu ali slovenskemu prebivalstvu njegov značaj in pravice kot manjšine, se mora prepovedati."

²⁹ V slovenski strokovni literaturi in politični praksi se uporablja izraz "Avstrijska državna pogodba", v Avstriji pa se uveljavlja izraz "Dunajska pogodba/Vertrag von Wien", sicer pa se polni naslov glasi "Državna pogodba o vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije", kar ustreza tudi nemškemu originalu: "Staatsvertrag betreffend die Wiederherstellung eines unabhängigen und demokratischen Österreich".

³⁰ Več glej npr. Ernest Petrič, Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin, Ljubljana 1977, 228–242.

³¹ Medjunarodna politika, Beograd, marec 1955.

žavne pogodbe. Poudariti moramo, da je bila kljub temu, da Jugoslavija na pogajanjih ni uresničila nobene svoje zahteve, sklenitev Avstrijske državne pogodbe tudi v jugoslovanskem zunanjepolitičnem interesu, ter da je k temu tudi aktivno prispevala.³² Slednje je priznala tudi Avstrija oziroma avstrijski zunanji minister Leopold Figl v intervjuju za *Medjunarodno politiko* leta 1955.³³

Avstrijski zunanji minister Leopold Figl je ob podpisu v avstrijskem parlamentu poudaril, da vsak poslanec, ki glasuje za pogodbo, glasuje za vse njene člene. Očitno je imel v mislih tudi člen 7, še posebno, če vemo, da so v avstrijski stranki Zveza neodvisnih (VDU) pozneje javno pojasnili, da so njihovi poslanci glasovali za podpis pogodbe šele, ko jim je kancler zagotovil, da se na Koroškem na tem področju ne bo nič spremenilo.³⁴

Ob podpisu je svoja pričakovanja javno izrazila tudi Jugoslavija. Bila je ena izmed prvih držav, ki je ratificirala Avstrijsko državno pogodbo. Zakon o tem je bil sprejet že 10. novembra 1955.³⁵ Že na dan podpisa ADP je jugoslovanski državni sekretar za zunanje zadeve Koča Popović izrazil prepričanje, da bo "jugoslovanska manjšina od trenutka veljavnosti pogodbe in v novih pogojih postala vse trdnjša vez med dvema sosednjima državama".³⁶ Poseben interes Slovenije za pogodbo pa je v razpravi ob ratifikaciji v ljudski skupščini izrazil dr. Makso Šnuderl: "Pogodba daje mednarodnopravno osnovo za nadaljnjo razvijanje naših medsebojnih odnosov. Kako pa se bodo ti razvijali, ni več stvar pogodbe, temveč ljudi samih ... Kot državljani Jugoslavije se ne želimo vpletati v notranje odnose v Avstriji in državljanske dolžnosti Slovencev in Hrvatov v tej državi, vendar nismo nezainteresirani za to, kako se spoštujejo manjšinske pravice naših sonarodnjakov zunaj naše države. Ratifikacija z naše strani, prostovoljna ratifikacija te pogodbe, služi ideji miru in dejanski okrepitevi miru, mednarodnega sodelovanja in sodelovanja med narodi v tem delu Evrope."³⁷

S sklenitvijo Avstrijske državne pogodbe in tudi ratifikacijo s strani Jugoslavije so se formalnopravno začeli urejati odnosi med obema državama:

1. Avstrija si je s sopodpisom Jugoslavije zagotovila meje s sosednjo državo, po drugi strani pa je za Jugoslavijo sopodpis pomenil zagotovilo, da ta nima več ozemeljskih zahtev (5. člen pogodbe določa namreč meje Republike Avstrije tam, kjer so potekale pred 1. januarjem 1938);
2. S členom 7 je Avstrija zagotovila pravice slovenski (in hrvaški) manjšini, kar ima še danes mednarodnopravni značaj. Člen 7 je po svoji vsebini zagotavljal (kar nena zadnje še danes) tudi mednarodnopravno in politično uresničljivo obliko zaščite slovenske manjšine v Republiki Avstriji;
3. Že v členu 6 pa se je tudi posebej obvezala, da bo zagotavljala človekove pravice vsem državljanom ne glede na njihovo raso, spol, jezik in vero ...;

³² Jugoslovanski predsednik Tito je še pred podpisom opozoril na nujnost izboljšanja mednarodnih odnosov: "Temu cilju bi služilo tudi urejanje avstrijskega vprašanja, ki je v bistvu res samo odraz obstoječe blokovske politike. Ta mali in pridni narod je zaslužil, da se mu prizna polna neodvisnost, kar bi pomenilo upravičen up, da se tukaj v Evropi želi kreniti po novih poteh ..." *Medjunarodna politika*, Beograd, marec 1955.

³³ Figl je izjavil: "Mi nismo pozabili stalnega zavzemanja Jugoslavije za svobodo in neodvisnost Avstrije in jaz sem prepričan, da je ravno ta gesta tudi ustvarila potrebno zaupanje za sodelovanje na zunanjepolitičnem področju, *Medjunarodna politika*, julij/avgust 1955, 7.

³⁴ *Neue Front*, Wien 7. 9. 1955.

³⁵ Službeni list Federativne Republike Jugoslavije – Mednarodni ugovori i drugi sporazumi.

³⁶ Dušan Nećak, *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki*. Ljubljana 1985, 108.

³⁷ Cit. po Dušan Nećak, *Avstrijsko-jugoslovanski odnosi po drugi svetovni vojni, s posebnim ozirom na manjšinsko vprašanje*, v: *Koroški koledar 1979*, Celovec 1978, 62.

4. Avstrijska državna pogodba vsebuje poleg člena 7 še druga določila, ki so bila pomembna za odnose med državama, tukaj mislimo na člen 9 (ukinitve nacističnih organizacij), člen 19 (vojaški grobovi in spomeniki) in člen 26 (lastnina, pravice in interesi). Pogodba v svojem 35. členu predvideva tudi reševanje sporov, ki bi nastali glede izvajanja; tako morajo države članice morebiten spor predložiti vodjem diplomatskih misij štirih velesil na Dunaju. To se vse do danes ni nikoli zgodilo, omenimo pa naj, da so organizacije koroških Slovencev posamezne diplomatske misije ob priložnostnih stikih obveščale o svojem položaju.

Zaključek pogajanj med obema državama pa je politično pomenil normalizacijo odnosov. Za obe državi je slednje zaradi njunega specifičnega položaja v blokovsko razdeljenem svetu in pogojih hladne vojne pomenilo enega bistvenih pogojev njune mednarodne stabilnosti.